

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ

ԲԱՆԱՍԻՐԻ ՄԸ ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆՑ

1. Բաց յերեմիայ «Ս. Գրոց ուրիշ մէկ տեղը Միւննի անունը չլիշատակուելն» չենք կրնար հետեցընել՝ թէ Միւննի նոյն չէ Հայաստանի հետ, քանի որ պէտք չկար «ուրիշ տեղ» Հայաստանի յիշատակութեան։ — Նոյայ տապանն իջած է Կորդուաց լեռանց վրայ, — և ո՛չ «Արարատ» լեռան վրայ։ Այսպէս կ'ընդունին և Սիւնկեղղոս, Եւսեբիոս, և այլք, որոնց աղբիւրն է Բեդրոսոս քաղաքին, զորմէ տես վարը։ Ծննդոց գրքին զլ. Ը, 4 համարին Արարատը՝ մեր Արարատը չէ, այլ Կորդուաց լեռինքն են, որ կոչուած են թէ՛ Արարատ և թէ Մասիս անուններով։ Իսկ Երեմիայի զլ. Ծ, 27 համարին Արարատը՝ ճիշդ մեզի ծանօթ Արարատն է, բոլորովին տարբեր միւսէն։ Անուանց նմանութիւնը՝ տեղի տուած է սխալ մեկնութեանց։ Ծնն. Ը, 4 Արարատը Հնգամաստեանի ամենահին մեկնութիւնն — Ոսկեղոսի Թարգումն — կը գնէ ԴՐՈՂ ԴՐՈՂ (տարբեր կարգոյ) = «լեռինք կորդուաց». ճիշդ այսպէս ունին նաև ասորին՝ ܕܪܘܠ ܕܪܘܠ (տարբայ կարգոյ) = «լեռինք կորդուաց», և արաբն՝ ܕܪܘܠ ܕܪܘܠ (գիթալի կարգա) = «լեռինք կորդուաց»։ Պշխոյի թարգմանութեան գրեթէ ժամանակակից Յովնաթան րաբունին դրած է նոյն տեղ՝ ܕܪܘܠ ܕܪܘܠ (Արմիւնիա) = «Հայաստան». բայց այս րաբունին՝ Երեմիայի Ծ, 25 հատուածին առջև աւելի մանրամասնութեան մտնելով, բնագրին Արարատ անուան տեղ դրած է ԴՐՈՂ (կարդոյ) = «կորդուց». այսպէս և արաբն ܕܪܘܠ (կարդա) = «կորդուց»։ Իսկ նոյն Յովնաթան Միւննի անուան տեղ դրած է այս անգամ՝ ասորւոյն նման՝ ܕܪܘܠ ܕܪܘܠ (Խոնրմիւնէ) = «Հայաստան»։ Արդ՝ ամբողջը միասին առնը-

լով, Յովնաթանի Թարգումն Երեմ. Ծ, 27 դրած է՝ ܕܪܘܠ ܕܪܘܠ ܕܪܘܠ ܕܪܘܠ (մաքլմար արցա զկարդոյն մաշրեար Խոնրմիւնէ ու Հադեք) = «թաղաւորութիւնս երկրին Կորդուաց, բանակս Հայաստանի և Աղիարենի»*։ Վուլգատան՝ Յովնաթանն աւելի ուշ թարգմանութիւն մը՝ բնական էր թէ նոյն կերպով պիտի վարուէր. և արդեամբք Ծնն. Ը, 4 դրած է՝ «super montes Armeniae», իսկ Երեմիայի հատուածին մէջ՝ «Ararat, Menni, et Asce-nez», երբայցեւոյն նման։ Ուրեմն ուսումք է այս սխալումն, եթէ ներքի է սխալումն աւուանել։ — Յայտնի է թէ Կորդուաց գաւառն՝ Հայաստանի Կորճէից նահանգին մէկ մասը կը կազմէր երբեմն. հետեաբար կորդուաց լեռնով՝ Հայաստանի մէկ գաւառը կ'իմանային. իսկ Հայաստան լեռնով՝ բնականաբար թէ՛ Կորդուաց գաւառն և թէ միւս գաւառներն ու նահանգները կը հասկընային. ուստի սխալ չէ կորդուաց անուան տեղ՝ Յովնաթանի և Վուլգատայի՝ Հայաստան գնելին, զի փոխանակ բուն տեղն որոշելով՝ ընդհանուր կերկին անունը տուած են, ըստ սովորուածեան. օրինակի համար, նոյն չէ՛ ըսելը՝ թէ «Միսիթար արբան Խաւաթ բնակեցաւ», փոխանակ ըսելով՝ «Միսիթար արբան Վե. նետիկ բնակեցաւ», կամ՝ աւելի մանրաւ, մասնութեան մտնելով՝ «Միսիթար արբան Ս. Ղազարու կղզին բնակեցաւ»։ Թէ տապանը Կորդուաց լեռանց վրայ նստած է, և թէ՛ կորդուաց լեռնով Հայաստանի մէկ մասը կ'իմանային, որով և մասնեագրաց ու մեկնաց ոմանց Արմենիա անունը՝ Կորդուաց երկրին իբր հոմանիշ գործածուած է, վկայ է Բեռոսոս. Τοῦ δὲ πλοῦ τοῦτου κατὰ κλιθέντος ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ ἔτι μέρος τι ἐν τοῖς Κορδουαίων ὄρεσι τῆς Ἀρμενίας διαμένειν . . . (Fragm. hist. graec. հրա. Միւլլերի, հտ. Բ. էջ 502, հտ. 7¹)։ — Ստրա-

* ԴՐՈՂ կամ ԴՐՈՂ = «Աշխարհ» ԸԼԼԼ. ԼԵ՛ Ե՛ Խ Neubauer, G'ographie du Talmud, էջ 374 և 423:

բոնի և Պտղմէոսի՝ τὸ Μάσιος ὄρος ուրիշ բան չէ բայց Կորդոսաց լեռինք։ Ուրեմն երկու Արարատ—Մասիս պետք ենք ընդունիլ Հայաստանի մէջ, մին Ծննդոց գրքին Արարատը = Կորդուք, և միւսն՝ Երեմիայի գրքին Արարատը = Այրարատ = Ալար բառով։ «Rien, absolument rien ne prouve que pour l'écrivain élohiste, auteur de Genèse., VII, 4, le nom géographique d'Ararat eut le même sens que pour les prophètes». (F. Lenormant, *Les origines de l'histoire*, հտ. Բ, էջ 37)։

Փայտով Եսայիայ գրոց զլ. ԼԷ, 38 հաւարին մէջ յիշուած Արարատ անունն, վերի զհառգութիւններս կը կրկնեմ։ յոյնը, լատինը, Բերոսոս և այլք փոխանակ մասնաւորելով՝ Արարատ ըսելու, ընդհանուր առմամբ՝ Արմէնիա = «Հայաստան» ըսած են։ Այս հայրասպանութեան զեպը յիշատակող միակ արձանագրութիւնն՝ որ կը պահուի այսօր Կ. Պոլսոյ Հնութեանց Թանգարանին մէջ, շատ փաստուած և կէսէն վեր կտրուած է դժբաղդաբար։ Ապաստանաբանին տեղը՝ որոշուած չէ հոն, այլ միայն կ'ըսուի թէ՛ դռամոս ցիւր յիբրիշու ինա քաղքոս ոչրաս սիպշուս = «(Սենեքերիբայ) որդին՝ սերեալ իւր մարմնէն, զենքովն սպաննեց զնա»։ այսինքն՝ հակառակ Ս. Գրոց և այլ պատմագրաց՝ եղակիի խօսք կայ այստեղ, և ոչ «երկու որդւոց»։ (Հմմտ. այս մասին՝ P. V. Scheil, *Une nouvelle inscription de Nabonide*, սինակ Ա, տող 39—41)։

2. Աւելորդ է կրկնելն հոս՝ ինչ որ վերն ըսի. միայն պէտք եմ յակելով՝ թէ Արարատայ, Միննույ, Աքանազայ, Նաիրիի, և այլ բաղմամբի — արձանագրութեան մը համեմատ՝ միայն Նաիրիի մէջ մասին մէջ 66 հատ — թագաւորութեանց ծագումը, լեզուն, կրօնը նոյն էին թէև, սակայն բազմապէս կանապէս՝ իրարմէ անկախ բայց դաշնակից իշխանութիւններ էին. ուստի կարելի չէ «համարել զանոնք մի մի զաւանդեր Հայ երկրին»։ — Ամովսայ Դ, 3 «Ռեման» լեռը՝ շատ սխալ բացատրուած են մեկնիչք ոմանք. մասն զի երբայերէն բնագիւղն ունի՝ ԶՅՈՂԴՈՂ

(Հարմոնա) = «Հերմոն», որ նոյն է ընդ՝ ԶՅՈՂԴՈՂ (Խեթմոն) = «Հերմոն» Երկր. Օրինաց Գ, 8 և Յեսուայ ԺԱ, 8, ուր յոյնը կը գնէ՝ Ἀερμών և հայն «ԱՀերմոն»։ երկուցն ալ սխալ. ճշգրտոյնն է Սաղմոսաց ԻԱ, 7՝ «յիշեցի զգեղ յերկրէն Յորդանանու, ի Հերմոնէ ի լեռնէ փոքուն»։ Արդ յայտնի է թէ Հերմոն լեռինք կը գտնուէին Պաղեստինու հիւսիսային արեւելակողմն, Անտիլեանանի մէջ շղթային վրայ, ուր է նա և «երկիրն Յորդանանու»։ այժմ կը կոչուին՝ Մեծ Հերմոն = جبل الدخان, փոքր Հերմոն = جبل جود : կը տեսնուի՝ թէ հոս Հայաստանի հետ երբեք առնչութիւն մը չկայ, մասնաւորդ որ Ամովսայ գիրքը՝ Պաղեստինու և Հրէաստանի վրայ գրուած է, ոչ թէ Հայաստանի վրայ։ — Եթէ Խորենացոյն հետեւելով՝ Արմէնիա անունն Արմէն սերած համարինք, այն ատեն պէտք է որ՝ Ուրոյե, նացուց թագաւոր Արզարն ալ «Հայ» ընդունինք, ինչպէս կ'աւանդէ Խորենացին։ Այս Արմէնիա անունն, ինչպէս ըսած եմ վերը՝ բուն յօղուածիս մէջ, Դարեհի արշաւանքէն յառաջ երբեք ծանօթ չէ եղած թէ՛ դասական մատենագրաց և թէ արձանագրութեանց։ Ամենահին մատենագիրն որ Արմէնիա անունն ծանօթ է՝ Հեկատոն Միլետացին է։ Xαλύβοισι πρὸς νότον Ἀρμένιοι. (Fragm. hist. graec. հրատ. Միլլիերի, հտ. Ա, էջ 13, հտ. 195)։ Հեկատոն և Դարեհ ժամանակակից են իրարու. բայց Հեկատոնի բուն գիրքը գտնուած չէ. այլ Քրիստոսի Եղարուն վերջերն ապրող մատենագիր մը՝ Ստեփանոս Բիւզանդացի՝ պահած է այս հատուածն։ Այսպէս թէ այնպէս՝ Հեկատոն այս անունն ծանօթացած է Դարեհի արշաւանքէն յետոյ միայն, նուաճեալ երկիրները նահանգներու բաժնուած ժամանակ։ Այս պատմական ճշմարտութեան առջև ոչ Migneի խօսքն արժէք ունի, և ոչ Trochonի կարծիքն։ — «Այրարատեան թագաւորութեան և Աքանազեան գնդին» մէջ մասին՝ Միլենիցիներու հետ ձուլումը տեղի ունեցաւ Դարեհի ժամանակ, և ընդհանուր երկիրը կոչուեցաւ՝ Արմինա, ինչպէս ըսած

եմ՝ արդէն . արդ Ռարարտոս = Արարատ երկրին շնչուած միւս մասն ալ՝ զրաւեալ երկրաց ի նահանգս վերածման ժամանակ՝ Մատրանայի ե Սպերի հետ միացընելով առանձին նահանգ մը ձևացուցին, որ Դարեհի մեծածաւալ իշխանութեան ԺԲԵ նահանգը կը կազմէր՝ վճարելով իբր տուրք 200 տաղանդ. Ματτηνῶσι δὲ καὶ Σάσπειροι καὶ Ἀλαροδῖοι* διηκόσια ἐπετέτακτο τάλαντα νομὸς ὅγδοος καὶ δέκατος οὗτος. (Հերոդոտոս, Գ, 94). Իսկ Հայաստան ե իրեն զրացի երկիրներն մինչև Պոնտոս՝ կը կազմէր ԺԳԵ նահանգն, որ կը վճարէր 400 տաղանդ. Ἀποπακτυίχης δὲ καὶ Ἀρμενίων καὶ τῶν προσεχέον μέχρι τοῦ πόντου τοῦ Εὐξείνου τετρακόσια τάλατα՝ νομὸς καὶ δέκατος οὗτος. (Անդ, Գ, 93)։ Աղեքսանդրի յաղթանակէն յետոյ՝ մեծ փոփոխութիւն մը չեղաւ Հայաստանի վրայ, այլ անոր վարչական կազմակերպութիւնը նոյն ձևաց սա տարբերութեամբ որ փոխանակ Դարեհի՝ Աղեքսանդրի վերին իշխանութեան տակ ձևացին Հայք։ Աղեքսանդրէն վերջն է որ՝ Հայաստան իր անկախութիւնը ձեռք անցուց իրկին, ե Ալրարատ՝ անոր զխաւոր մէկ նահանգը կազմեց։ Ահա այս կերպով մինչև մեզի հասաւ Արարատ անունը։

3. Արարատ անուն ստուգաբանութեան մասին Շրէօդէրի ե Վ. Հ. Ալիշանի կարծիքները գիտնական հիմն չունին, վասն զի երկուքն ալ լեզուաբանական օրինաց զէմ մեղանշած են։ (Փակագծի մէջ ըսեմ մանաւոր թէ մինչև հիմայ քննած ու կարգացած բեւեռաձև արձանագրութեանց ե ոչ մէկուն մէջ հանդիպած եմ՝ «Հոռ-արտոս = աստուածային հոռ կամ հրաբուխ»։ — Ալիշորդ է Գեոքեմիտի երրայրէն — արամերէն բառարանին քննադատութիւնն ընել հոս, քանի որ անոր հնդկական ալ մեզի պէս հասարակ մահկանացու մըն է, ե հե-

տեաբար՝ սխալական։ Մարդս չի կրնար առնազէտ ըլլալ երբեք կամ թէ լեզուի մը ամէն բաները գիտնալ ու մեկնել անսխալ։

4. Աստուծոյ անուն համար կ'ըսէ Մեծ. Գրեգորիոս՝ թէ «ասորերէն ըլլալով, անուգուտ է աստուգաբանութիւնն փնտել երբայնցերէնի մէջ» . բայց Hüdigerի հետեւողութեամբ կը մեկնուի՝ «պարսկերէն Ասպ ձի, ե սանսկրիտ Նագա... քիթ» բառերով. որով սխալներու անցնողն մէջ կը գահավիժի իրկին ե իրկին, Նախ՝ «ասորերէն» քոյր ըլլալով «եբրայեցերէնի», ո՛ր ե սեմական բառ կրնայ մեկնուիլ շառաարապէս թէ՛ մէկով ե թէ միւսով. երկրորդ՝ «ասորերէն» բառ մը «պարսկերէնով» մէկնել. ասկիւ Հիւնքեարպէլէնտեանին մտքէն ալ չէր անցնել։

5. Գրեական գիտութիւնը չի ճանչնար՝ «ընտանի ե սրբազան» եղած վերացական բառերն. ասոնք՝ իբրց մեր սրտին հետ կապ ունին ու մեր սրտին կը խօսին, բայց քընդանկան պատմութեան հետ՝ գծադրաբար՝ ոչ։ Եղեկիելի ԼԲ, 6 «տունն Թորգոմայ ի ժագացն հիւսիսոյ» կը նշանակէ՝ Պաղեստին. նու հիւսիսային կողմն, ուր էին արդեամբք՝ Կապպադովիա ե Կիլիկիա. Իսկ Հայաստան կը գտնուէր՝ հիւսիսային արեւելակողմն։ Ո՛ր պատմիչն ըսած է՝ թէ Հայաստանն «ձիւր ե ջորիներ ի Տիւրոս կը տարուէին ծախուելու համար»։ Ընչ հարկ կար գրիթէ միամսեայ երկար ճանապարհորդութիւն ընել՝ Հայաստանն մինչև Տիւրոս, քանի որ իրենց քիթն տակ կային՝ Պարսկաստան, Ասորեստան, Մարաստան, ե այլն, ե այլն**։ Տիւրոսի մէջ վաճառականութիւն ընող ժողովուրդ մը՝ առ առաւելն 2-3 օրուան ճառապարհաւ հետ կրնայ ըլլալ, ե այն՝ բնւորապէս թռչադարձնալ քաղաքին բնակիչը միայն։

4. Ե. ԲԱՍՄԱՅԱՆ

* Այս Աւարդեանց՝ Արարատեանց հետ նոյն ըլլալուն վրայ տես իմ «Տառական արձանագրութիւն Մանգլիկեաթի» փառքի աշխատութիւնն, էջ 1 Բ։

** Միթէ Պարսկաստան, Ասորեստան, Մարաստան մերձագոյնք են Տիւրոսի քան զՀայաստան։